

**МЕДИА МАТНЛАР ТАРЖИМАСИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИКЛАРИ ВА ЛИСОНИЙ
ХУСУСИЯТЛАРИ (ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК МАТНЛАРИДА)**

Собирова Нодирабегим Муроджон қизи

Кўқон университети ўқитувчиси
nodirabegimsobirova600@gmail.com
+998903650924

Аннотация. Медиа матнлар таржимасининг назарий асосларини ахборот турлари ва унинг туркимини, лисоний хусусиятлари ва ўзига хослигини ёритиш орқали кенг маълумотлар жамлаш; медиа матнлар таржимасининг лексик-стилистик хусусиятларини турли терминлар ва муқим фразеологик бирликлар таржимасининг ўзига хослиглари билан тадқиқ этиш; эмоционал баҳоловчи лексикани ўгиришда лексик трансформациялар ва стилистик фигуралар таржимасининг ўзига хос жиҳатларига тавсиф бериш; медиа матнлар таржимасининг прагматик аспекти тадқиқ этишда медиа матнларнинг прагматик потенциали ва матн сарлавҳаларининг таржимасининг прагматик-функционал аҳамиятини ўрганиш; инглиз тилидан ўзбек тилига таржимада прагматик адаптация масаласини ёритишдан иборат.

Калит сўзлар: прагматик потенциал, матн сарлавҳалари, прагматик адаптация, лексик трансформациялар, стилистик фигуралар, таржимасининг прагматик аспекти.

Кириш. Норасмий равишда ҳокимиятнинг тўртинчи тармоғи деб аталадиган оммавий ахборот воситалари замонавий ахборот асрида муҳим ўрин тутди. Олимлар журналистика ва оммавий ахборот воситаларининг (матбуот, радио ва телевидене) роли ошганини, аммо бадий адабиёт, айниқса, наср матни ҳамон устунлик қилаётганини таъкидлайди. Аммо шуни таъкидлаш жоизки, адабий тилнинг публицистик услуб деб аталадиган функционал қисми ижтимоий онгнинг, айниқса, ҳуқуқий-сиёсий онгнинг изчил юксалиши, ҳуқуқий ва сиёсий онгнинг изчил юксалиши билан боғлиқ бўлган асосий функционал услублардан бирига айланди. Жамият ўз манфаатлари йўлида биринчи навбатда оммавий ахборот воситаларига мурожаат қилади. Бу совет цензураси кишанидан ниҳоят қутулган айрим оммавий ахборот воситалари айрим ташкилотлар ёки бадавлат шахсларнинг мулкига айлангандек таассурот уйғотади. Жамият ҳаётининг турли жабҳаларини тўлиқ ёритишга мажбур бўлган оммавий ахборот воситалари баъзан фақат ўзлари зарур деб билган масала ва муаммоларни ёритиши ҳеч кимга сир емас. Бу, айниқса, сайлов каби давлат аҳамиятига ега бўлган тадбирлар арафасида, оммавий ахборот воситалари ўзининг, ўзлари вакиллик қилаётган жисмоний ва юридик шахсларнинг долзарб фикр ва мақсадларини ошкор этиши зарур. Умуман олганда, оммавий ахборот воситалари уч турга бўлинади: телевидение, радио ва даврий нашрлар. Тилшунослик назарида оммавий ахборот воситалари тили ҳақида гап кетганда, унинг асосий тушунчаси матндир. Оммавий алоқада ушбу концепция янги муҳим ва ажралиб турадиган нуансларга ега бўлади. Масалан, улар оммавий ахборот воситаларининг медиа хусусиятларига мувофиқ шакллантирилади. Масалан, телевидение орқали ефирга узатиладиган матн нафақат сўзлардан иборат, балки бир

неча даражаларда идрок қилинади: оғзаки даражада, видео тақдимот ва қўшилган товуш, улар бирлашганда кенг ва кўп қиррали бир бутунликни ташкил қилади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Қўйидаги рус олимлари Медиа лингвистикасининг асосини шакллантиришга катта ҳисса қўшди: С. Бернштейн, Д. Шмелев, В. Костомаров, Й. Рождественский, Г. Солганик, С. Трескова, И. Лйсакова, Б. Кривенко, А. Василева. Инглиз тил нормалари эса Т. ван Дейк, М. Монтгомери, А. Белл, Н. Фейркло, Р.Фовлер ва бошқалар томонидан кўрсатиб берилди. Ушбу олимларнинг асарларини ўрганиш XX аср охирига келиб, янги йўналишни шакиллантириш учун барча зарур шарт-шароитлар яратилган деган хулосага келишга имкон беради. Мавжуд билим ва тажрибани тўлиқ алоҳида ўқув интизомига айлантириб “медиа лингвистикаси” шакилланди. Таржима назарияси ва тил стилистикага оид Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Ашурова Д.У., Галиева М.Р, Ғофуров И., Мўминов О., Қамбаров Н. ва Арнолд И.В. каби олимларнинг изланиш ва арини ўрганиш орқали тадқиқот учун назарий пойдевор олинди. Бунда қиёсий стилистика ва таржиманинг нутқ турларида ишатилиш ҳолатлари ва шакллари қиёслаб ўрганиш учун асос бўлди ва тадқиқот саволларини янада ойдинлаштиришга ёрдам беради.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотни янгиликлар сайтларидаги чет эл янгиликлари устида олиб бордик ва бунда қиёслаш-таққослаш услублари орқали текширдик. Манбаларнинг ишончилиги берилган линклар орқали текширилди.

Таҳлил ва натижалар. Лексик трансформация дастлаб Роэпер ва Сиегель томонидан таклиф қилинган қурилма бўлиб, юк машинаси ҳайдовчиси, тезкор таъсир этувчи ва асосий лексик кўринишдаги қозон-қовурувчи каби синтетик бирикмаларнинг ҳосил бўлишини ҳисобга олиш учун юк машинасини ҳайдаш, тез ҳаракат қилиш ва қовуриш учун мўлжалланган. Лексик трансформациялар таржима қилинган сўзнинг семантик ўзагини ўзгартиради. Уларни қўйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

1. Лексик алмаштириш, ёки бир сўзни бошқа сўз ўрнига қўйиш. Бу кўпинча манба тил ва мақсад тил сўзларининг турли семантик тузилмаларидан келиб чиқади. Шундай қилиб, молодой сўзи ҳар доим ҳам ёш деб таржима қилинмайди; балки унинг сўз бирикмаларига боғлиқ: молодой картофелис янги картошкага тенг. Ушбу таржима эквиваленти у қўлланилган сўз бирикмаси билан олдиндан белгилаб қўйилган. Таржиманинг бундай турини алмаштириш деб аташ қийин, чунки у бу иборанинг мунтазам эквиваленти ҳисобланади. Таржима техникаси сифатида атайлаб алмаштириш бир неча кичик типларда бўлиши мумкин:

Спецификация - ёки кенгроқ маъноли сўзларни тор маъноли сўзлар билан алмаштириш: Сиз хонани йиғиштирасизми? – Will you do the room? Газеталарни уйга кетаётиб оламан. – I'll get the papers on the way home. Белгиланган инглизча сўзлар ўзбекча сўзларга қараганда каттароқ маънога эга ва уларнинг ўзига хос семантикаси контекстан тан олинади.

Умумлаштириш - ёки тор маъноли сўзларни кенгроқ маъноли сўзлар билан алмаштириш: Одамлар уларга қарашларини ёқтиришмайди – People don't like to be stared at. Инглиз ва рус тилидаги феълларнинг семантик тузилишини солиштирсак, инглиз тилидаги старе ўзбек тилидаги феъл билан ифодаланган кўриш ҳаракатини аниқлаб беришини кўраимиз. Ўзбекчада старе тикилиш, юзланиш, кўз билан қараш каби маъноларни англатиши мумкин. Ўзбекча гапдаги ўзига хос маъно “диққат билан” қўшимчаси билан ифодаланиши мумкин. Таржимада умумлаштиришнинг яна бир сабаби, манба тилидаги сўз билан ифодаланган алоҳида маъно таржима

рецепторлари учун аҳамиятсиз бўлиши мумкин: У уйга кетаётганда хитой чойини сотиб олди. – She bought the Oolong tea on her way home. Оолонг хитой чойининг бир тури, ammo рецептор учун бу маълумот муҳим эмас; шунинг учун таржимон умумлаштира олади.

Дифференциация - алмаштиришнинг жуда кам учрайдиган усули. Бу ўхшаш турни билдирувчи параллел маъноли бошқа сўз билан алмаштирилганда содир бўлади: bamboo curtain – темир парда. Ҳам бамбук, ҳам темир (қаттиқ) табиати билан машхур материаллардир. Улар Ғарб ва Коммунистик мамлакатлар ўртасидаги тўсиқларни кўрсатиш учун мажозий маънода ишлатилади (Хитойга нисбатан бамбук парда, бошқа Комекон (Ўзаро Иқтисодий Ёрдам Кенгаши) давлатларига нисбатан темир парда. Бамбук ва темир тушунчалари ўртасида гипонимик муносабатлар мавжуд эмас. (гарчи bamboo curtain нинг мос келадиган майдони, албатта, темир пардадан анча кенгроқ.)

2. Метафорик ўзгаришлар тушунчаларнинг ўхшашлиги туфайли маънони кўчиришга асосланган. Ўрганилган тил бир хил тасвир (Бу пул билан қўлингизни ифлос қилманг! –Don't dirty your hands with that money!) ёки бошқа (He will pay us our money back when hell freezes over- У ҳечқачон пулимизни қайтариб бермайди) ёрдамида сўз ёки иборани қайта метафоралаши мумкин. Ўзлаштирилган тилда ўхшаш идиома бўлмаса, манба тил метафорасини йўқ қилиш мумкин:

а) конкретлаштирувчи – мавҳум, кенг ва умумий маънога эга бўлган СЛ сўзи аниқ, тор ва ўзига хос маъноли ТЛ сўзи билан алмаштирилади, масалан. Кечки овқатдан кейин –After dinner; б) умумлаштириш - мавҳум, кенг, умумий маънога эга бўлган ТЛ сўз учун ўзгартирилган аниқ, тор, махсус маънога эга бўлган СЛ сўз, с) маъно ривожланиши - СЛ сўзи ТЛ сўзи билан алмаштирилади. Маънолари сабаб-натижа боғланишлари орқали бир-бири билан боғланган тушунчаларни билдиради. Бундай боғланишлар одатда ҳаракат билан боғланганлиги сабабли, бундай ўзгаришлар асосан б хил бўлиши мумкин: натижа - сабаб; натижа - ҳаракат; ҳаракат - натижа; ҳаракат - сабаб; сабаб - натижа; сабаб – ҳаракат (When I opened my eyes she had lit the lamp (action) Мен кўзимни очганимда у чироқни ёқиб қўйганди (натижа ҳолати)); д) антонимик таржима - СЛ сўзи ўзининг ТЛ антоними билан таржима қилинади, бу қоида тариқасида гапнинг грамматик тузилишида ўзгаришларга олиб келади, яъни тасдиқловчи гап кўпинча инкорга айланади ва аксинча инкор гап тасдиқловчига айланиши мумкин.

Грамматик алмаштиришлар грамматик (морфологик) шаклларнинг ва синтактик тузилмаларнинг турли хил ўзгаришларини билдиради, улар бир нечта модификацияларни ўз ичига олади:

а) гапнинг бўлаги хусусиятлари

Мен ундан мамнун бўдим - I was glad to see him (me ўзбек тилидаги эмоционал хулқ-атворни билдирувчи феъл кўпинча инглизча ибора билан алмаштирилади: to be (turn, get, grow, become) + сифатдош);

б) гап қисмларини алмаштиришлар: John kept whistling “Song of India” while he shaved – Джон соқол олиб, “Ҳинча кўшиқ”ни ҳигоя қилди(инглизча гапдаги бўйсунуш ўзбек тилидаги гапда координация билан алмаштирилган).

Тўлиқ ўзгартириш - бутун иборанинг маъносини тушуниш ва уни матннинг баъзан маъносидан жуда узоқ бўлган тил сўзлари ёрдамида бериш керак бўлганда қўлланилади: Масалан, Help yourself, please — Олиб ўтиринг, илтимос!

Тилнинг семантик хусусиятларига кўра сўзларнинг маънолари, қўлланиши, бошқа сўзлар билан қўшила олиши, улар томонидан уйғонган ассоциациялари, тилнинг луғавий тизимида тутган ўрни кўп жиҳатдан бир-бирига мос келмайди. Сўзлар билан ифодаланган барча бир хил “ғоялар” кўп ҳолларда бир-бирига тўғри келади, аммо ифодалаш воситалари ҳар хил. Икки тил ўртасидаги семантик фарқларнинг барча ҳолатларини қамраб олишнинг иложи йўқлиги сабабли, биз ушбу курсни энг типик хусусиятлар билан чеклаймиз. Икки тил ўртасидаги лексик мослашувнинг асосий турлари қуйидагилардан иборат:

I. Тўлиқ ёзишмалар.

II. Қисман ёзишмалар.

III. Мурожаатларнинг йўқлиги.

Тўлиқ лексик мувофиқлик. Икки тилнинг лексик бирликларининг тўлиқ мос келиши камдан-кам учрайди. Қоида тариқасида улар қуйидаги лексик гуруҳларга киради:

- хос номлар ва географик номлар;
- илмий-техник атамалар;
- ҳафтанинг ойлари ва кунлари, рақамлари.
- қисман лексик мослашувлар

Лексик бирликларни таржима қилишда кўпинча қисман мослашувлар содир бўлади. Бу асл нусхадаги сўз тилдаги бир нечта эквивалентларга таржима қилинганида содир бўлади. Ушбу фактларнинг сабаблари қуйидагилардан иборат:

1) тилдаги кўпчилик сўзлар полисемантик бўлиб, бир тилдаги сўз тизими – маъно бошқа тилдаги бир тизим билан тўлиқ мос келмайди. Шунинг учун таржима жараёнида сўзни танлаш контекстга қараб белгиланади.

2) сўзларнинг танланишига тегишли синонимик тартибнинг спецификацияси. Бироқ, синонимлар тартиби асос бўлган семантик белгиларнинг табиатига рухсат бериш керак. Бинобарин, синонимик туркум аъзоларининг келишилган маъноларини, лексик ва стилистик маънолардаги фарқни, синонимлар қаторининг алоҳида компонентларининг бирлаша олиш қобилятини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ: масалан, dismiss, discharge (bookish), sack, fire (colloquial); the edge of the table – the rim of the moon.

3) ҳар бир сўз ўзи белгилаган объектнинг маъносига таъсир қилади. Камдан-кам ҳолларда тиллар бир хил белгиларни тавсифлаш учун турли хил хусусиятлар ва белгиларни “танлайдилар”. Ҳар бир тилнинг ўзига хос “дунё тасвирини” яратиш усули “ҳақиқатни қисмларга бўлишда турли хил принциплар” деб номланади. Белгиларнинг фарқига қарамай, иккала тил ҳам бир хил ҳодисани адекват ва бир хил даражада акс эттиради, бу турдаги сўзларни таржима қилишда эътиборга олиш керак, чунки эквивалентлик бир хил маънога эга эмас: масалан, солиштиринг: Hot milk with skin on it - Ko'pikli issiq sut.

4) икки тилдаги эквивалент сўзларнинг семантик мазмуни фарқи. Ушбу сўзларни учта кичик гуруҳга бўлиш мумкин: а) табақалашган (дифференциалланмаган) маъноли сўзлар: масалан, инглиз тилида: to swim (инсон), to sail (кемада), to float (жонсиз нарсада); б) “кенг” маъноли сўзлар: ҳолат феъллари (бўлиш), идрок ва мия иши (see, to understand), ҳаракат ва нутқ феъллари (to go, to see), қисман десемантизацияланган сўзлар (thing, case). в) қўшма тузилишга эга бўлган, бир вақтнинг ўзида иш-ҳаракат ва табиатни ифодаловчи семантик мазмунга

эга бўлган “Ташкилий феъллар”: масалан, Поезд хуштак чалиб бекатдан чиқиб кетди. The train whistled out of the station.

5) Псеудо-интернатионал сўзларни, яъни ҳар икки тилда шакли ўхшаш, лекин маъноси ёки қўлланилиши жиҳатидан фарқ қиладиган сўзларни таржима қилишда энг кўп қийинчиликларга дуч келади. Бундай сўзларнинг имлода ва баъзан артикуляцияда (ҳар бир тилнинг қонуниятларига мос равишда) мунтазам мос келиши, ҳар икки тилда сўз ясаш тузилиши билан биргаликда нотўғри идентификацияга олиб келиши мумкин: масалан, инглиз тилида: момент; ўзбек тилида: дақиқа, муҳимлик, аҳамиятлилик.

6) ҳар бир тилнинг ўзига хос комбинациялаш қоидалари мавжуд. Тилда одатда анъанавий бирикмалар мавжуд бўлиб, улар бошқа тилдаги мос келадиганлар билан мос келмайди. Сифатлар таржима жараёнида катта қийинчиликларни келтириб чиқаради, бу инглиз тилидаги сифатларнинг ўзига хос бирлаштириш қобилияти билан изоҳланади. Бу уларнинг қозоқ ёки рус тилларида семантик тузилиши ва валентлигидаги тафовутлар туфайли ҳар доим ҳам уларнинг бирлашиши билан мос келмайди. Кўпинча инглиз тилида битта ва бир хил сифатлар бир қатор отлар билан бирлашади, қозоқ ва рус тилларида эса бу турдаги бирикмаларда турли хил сифатлар қўлланилади. Шу сабабли, қозоқ ва рус эквивалентларига қараганда бирлаштиришга қодир бўлган инглизча сифатларни таржима қилиш осон эмас: масалан, a bad headache, a bad mistake; кучли бош оғриғи, қўпол хато.

Инглиз тилидаги отларнинг бирлаштирилишининг ўзига хос хусусияти шундаки, уларнинг баъзилари НоминаАгентис лексик-семантик тоифасига кирмаса ҳам, ҳаракат қилувчини кўрсатиб, гапнинг предмети бўлиши мумкин. Бу “предикат – қўшимча сўзловчи” ясаилишининг “субъект – предикат” билан алмаштирилишига интилади: масалан, The strike closed most of the schools in New- York; Иш ташлаш Нью-Йоркдаги аксарият мактабларни ёпиб қўйди.

Тилнинг тарихи ва лексик тизимининг шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ бўлган сўзнинг одатий қўлланилиши ҳам бундан кам аҳамиятга эга эмас. Бу ҳар бир тилга хос бўлган клишеларга шакл беради, улар муайян вазиятларни тасвирлаш учун ишлатилади: масалан, Инглиз тилида: Wet paint! Ўзбек тилида: Эҳтиёт бўлинг, Бўялган!

Хулоса ва таклифлар. Тиллар янги атамаларни қабул қилиш ёки мослаштириш, шунингдек, бошқа тиллар ва маданиятлар билан маданий алоқалар натижасида вақт ўтиши билан ўзгариб турадиган жонли корпуслардир. 3-минг йилликда янги технологиялар ва уларни қўллаб-қувватловчи назарий ва гуманистик соҳаларнинг ривожланиши натижасида янги атамалар ва махсус атамаларга бўлган эҳтиёж доимий равишда ортиб бормоқда. Мулоқот бир хил даражада муҳим бўлиб қолди ва шунинг учун ахборотни қайта ишлаш ва алмашишда оммавий ахборот воситалари катта рол ўйнайди; бу мақом оммавий коммуникациянинг барча замонавий воситаларини (дастлаб фақат газеталар, журналлар ва радиостанциялар, сўнгра телеканаллар, видео ишлаб чиқарувчи компаниялар ва энг муҳими, интернет) катта аудитория учун маданий моделларга айлантирди. Бундан ташқари юқорида ўрганган намуналаримиздан, турли стилистик ва лексик функциялар медиа текстларида фаол қўлланилаётганига гувоҳ бўлдик.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Арнолд И.В. Стилистика современный английский язык, Масква, Изд. Флинта, Изд. Наука, 2002. 382-б.

2. Ашурова Д.У., Галиева М.Р. Стилстисс оф литерарй текст. Тошкент, Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2013. 365 б.
3. Bell A. Янгилик ОАВ тили. Блеквелл, Лондон, 1991 йил. 3 б.
4. Van Дейк Т. А. Янгиликлар нутқ сифатида. Ҳиллсдейл, Нью-Йорк, 1998 йил. 8б.
5. Фаулер Р. Янгиликлар тили: Матбуотдаги нутқ ва мафкура. Роутledge, Лондон, 2001 йил. 419-б.
6. Добросклонская Т. Медиа тилшунослиги назарияси ва усуллари. Докторлик диссертацияси, Москва, 2000 [Добросклонская Т. Г. Дис. ... док. Филол. Сси. Москва, 2000]. 203-б.
7. Добросклонская Т. Медиа тилшунослиги: оммавий ахборот воситаларини ўрганишга тизимли ёндашув тил. Москва, Флинта-Наука, 2008. 182-б.
8. <https://cyberleninka.ru/article/n/vossozdanie-hudozhestvennogo-stilya-pri-neposredstvennom-perevode>